

Yayın Kritiği

Çok Disiplinli Çalışmalarda Osmanlı Yazımına Bir Örnek

Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı:

Küresel Emperyal İktidardan Mutlakiyetçi Devletlere

(The Holy Empire and the Ottomans:

From Global Imperial to Absolutist States)

Yazar: Mehmet Sinan Birdal

Çev. Barış Özkul, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, 280 sayfa

Özgün Kabacaoğlu*

orcid.org/ 0000-0002-3665-2903

Giriş

Sosyal Bilimler genel kabul edildiği haliyle Aguste Comte tarafından 19. asrın ilk yarısında kurulmuştur. İlk çalışmaların üzerinden geçen yaklaşık yüz elli yıl içerisinde ise gelişmeye devam etmiş ve birçok farklı dala ayrılarak farklı disiplinleri bünyesinde barındırır olmuştur.

Sosyal bilimlerin farklı disiplinlere ayrılmasıysa, çeşitli alanlarda yoğun çalışmaların yapılması ve bilgi birikiminin artışı beraberinde getirmiştir. Uzmanlaşmanın bilimde gelişimi arttırdığı öne sürülebilir haldedir. Lakin bu uzmanlaşma, yani disiplinlerden herhangi birinde uzun yıllar çalışmak, bir noktadan sonra kuramların açıklamalarında tutarsızlık oluşma ihtimalini doğurmaktadır. Zira her disiplin kendi bağlam ve perspektifinden sorunlara yaklaşmakta ve bu nedenle de farklı bağlam ve bakışları kaçırabilmektedir. Böylelikle de hakikati kavramakta yetersiz kalma ihtimali doğmaktadır. Bu

---

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü , e-posta: ozgunkabacaoğlu@gmail.com

sorunun aşılması ise disiplinler arası çalışmalarla mümkün olabilir. Disiplinler arası çalışmalar sosyal bilim kuramlarının güçlenmesine yarar.

Sosyal bilim kuramlarının güçlenmesine yarayan çok disiplinli ya da disiplinler arası çalışmalardan birisi ise konu edilecek olan Mehmet Sinan Birdal'ın kitabıdır. İlk olarak 2011 yılında yayınlanan ve ikinci baskısını da 2017 yılında yapan **The Holy Empire and the Ottomans: From Global Imperial to Absolutist States** adlı kitap ilk olarak İngilizce dilinde okurla buluşmuş, ardından 2017 yılında İletişim yayınlarından Barış Özkul çevirisiyle, **Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı: Küresel Emperyal İktidardan Mutlakiyetçi Devletlere** ismi ile Türkçe literatüre kazandırılmıştır.

Kitapta ise yazarın, ana uzmanlık alanı olan uluslararası ilişkiler teorilerinin eksik yanlarını ortaya koyarak bir giriş yaptığı görülür. Ele aldığı uluslararası ilişkiler teorilerini, tarihsel sosyolojiden yararlanmamaları nedeniyle eleştirmektedir. Zira yazara göre uluslararası ilişkilerde önemli bir sorun olan emperyal dış siyasetin, teritoryal temelli, eşit egemenler arası diplomatik sisteme, başka bir ifadeyle modern diplomasiye doğru evrilmesi meselesi, devletlerin yaşadığı dahili değişimlerle birlikte ele alınarak anlaşılabilir. Bu minvalde de yazar incelemesine uluslararası ilişkiler, tarihsel sosyoloji ve idari tarih alanlarını katarak bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmanın dönem sınırı ise Habsburglar açısından Şariken, Osmanlılar içinse Kanuni Süleyman ile başlar. Kabaca sanayi devrimine kadar devam eder.

Nihayetinde çalışma bu hali ile önemli bir eser olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle Osmanlı tarihi çalışmalarında Weber merkezli analizlerin tekrar ele alınması konusunda da kıymetli bir tartışmayı bünyesinde barındırmaktadır. Lakin bu artıları bir yana kitap bazı eksikleri de içinde barındırmaktadır. Özellikle Osmanlı tarih literatürü açısından bazı noksanlar dikkati çekmektedir. Nitekim Birdal'ın Osmanlılar hakkındaki bazı tespitleriyle literatürdeki tespitler arasında uyumsuzluk bulunmaktadır.

Bu yazıdaysa Birdal'ın çalışmasındaki söz konusu uyumsuzluklar ele alınacaktır. Bu minvalde de Osmanlı kurumları bağlamında söz konusu kitap tahlil edilecektir. Bunun için de Birdal'ın çalışması, literatüre girmiş Osmanlı çalışmalarıyla karşılaştırılacaktır. Buradan hareketle de Osmanlı kurumları hakkında yeni tartışmalara yönelik çağrılar yapılacak, ilaveten tarih disiplininden gelmeyen araştırmacıların düşebilecekleri olası hatalar da tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu çabaları gerçekleştirmek içinse Osmanlı sosyal ve idari kurumları hakkında neşredilmiş literatür gözden geçirilmiştir. Değerlendirmenin içerisine Osmanlılar hakkında yapılmış araştırmalar katılmıştır. Birincil kaynaklar ise çalışmaya bilhassa dahil edilmemiştir. Zira modern öncesi dönemin Osmanlılar ile alakalı birincil kaynakları bilindiği üzere günümüz alfabesi ile yazılmamıştır ve bu nedenle de ayrı bir uzmanlıkla kaynaklar tahlil edilebilir. Çok disiplinli çalışmalarda ise araştıran kişi tarihçi olmak zorunda değildir. İlaveten Osmanlıca da bilmesi gerekmez. Zaten çok disiplinli çalışmanın amacı da ortaya konmuş

literatürü yeni bağlamlarla ve kuramlarla tekrar ele almaktır. Çalışmaların içinde birincil kaynaktan yeni bilgiler olabilir veya olmayabilir. Bu sebeplerle de bu yazıda birincil kaynaklar yerine literatürde yer alan bilimsel araştırmalar göz önüne alınmıştır. Başka bir deyişle, tarihçi olmayan araştırmacıların da kolaylıkla ulaşıp tahlil edebilecekleri literatür değerlendirmeye dahil edilmiştir.

Bu noktada ise bu yazının kapsamı dahilinde bir açıklama yapmak zaruridir. Buna göre, Birdal'ın kitabı temelde uluslararası ilişkiler ile alakalıdır. Zaten yazarın uzmanlığı da bu disiplindedir. Lakin çalışmamızda sadece Osmanlı kurumları bağlamında bir tahlil yapılmaktadır. Dolayısıyla kitabın ele aldığı uluslararası ilişkiler kuramlarının tahlile katılmamasının nedeni açıklanmak zorundadır.

Bu minvalde de ifade edilebileceği üzere, bir eleştiri yazısında eleştiren etik bir sorumluluk taşır. Zira eleştirdiği bilimsel çalışma, emekle ortaya çıkmış, belli bir uzmanlaşma sonucunda neşredilmiştir. Öyleyse sarf edilen emeğe uygun bir titizlikte eleştiri gerçekleştirilmelidir. Bu amaçla da değerlendirmenin kapsamı sınırlandırılmıştır. Çalışmanın kapsamının Osmanlı kurumları ve bağlantılı İslam kurumları dahilinde tutulması da bu nedenledir.¹

Kitabın Savları ve Osmanlı Çalışmalarına Katkısı

Birdal'a göre Weber'in devlet tanımı ve rasyonel bürokrasi açıklamaları, toplumsal ve bu bağlamda devletsel değişimleri yeteri kadar açıklayamamaktadır. Daha detaylı incelemeleri ise Habermas'da bulmak mümkündür. Zaten Habermas'ın kendisi de Weber'i eleştirmiştir. Yazar da özellikle belirttiğine göre Habermas'tan yararlanmıştır.²

Bu haliyle de kitap Osmanlı tarih yazımı, özellikle idari ve sosyal tarih çalışmalarında Türkçe literatüre önemli bir tartışma kazandırmaktadır. Zira Türkçe literatürde Weber yeri geldiğinde eleştirilse de bu eleştiri Habermas'ın rasyonalite kavramı üzerinden ele alınarak yapılmamaktadır. Weber eleştirileri, örneğin İnalçık'ta da (2019) görülebileceği üzere sadece Weber'e kısmen ya da tamamen karşı olmakla yapılır.

Sözü edilen Habermas – Weber tartışması ise eserin oturduğu teorik zeminin önemli ayaklarından birisidir. Yazarın öne sürdüğüne göre; uluslararası ilişkilerdeki değişim, emperyal-yayılmacı ideolojinin, teritoryal egemenliğin yüceltilmesine doğru değişmesi ile ilişkilidir. Lakin bu değişim sadece diplomatik değişim ya da devletlerarası ilişkilerin analizi üzerinden anlaşılabilir. Devletlerin

---

¹ Kapsamın Osmanlı kurumlarıyla sınırlandırılmasının sebebi uzmanlığımın Osmanlı tarihi ve kurumlarıyla alakalı olmasıdır. Uluslararası ilişkiler ve-veya Habsburg konuları ile alakalı değerlendirmeleri de hem Birdal'ın kendisine hem de konunun diğer uzmanlarına bırakmam daha doğru olacaktır.

² Weber, rasyonalizmi, bürokrasi tanımında kullanmakta, modern devleti rasyonel bürokrasi ve kurallara göre örgütlenen bir yapı olarak betimlemektedir. Habermas ise bunu eleştirmektedir. Bu nedenle de kendisi detaylı bir şekilde rasyonalizmin ne olduğunu, Weber'in tezlerini inceler ve kitabında bunlara yönelik bir tartışma gerçekleştirir (Habermas, 2019; Weber, 1978). Birdal da Habermas'a katılır.

dahili yapıları ve bunların değişimi de hesaba katılmalıdır. Bir başka deyişle iç siyaset ile dış siyaset birbirini etkiler. Bu nedenle, Habermas'ın kuramları iç siyasi değişimin anlaşılması için dikkate alınmalıdır. Lakin uluslararası ilişkiler disiplindeki klasik bakışlar dış siyasi değişim ile iç siyasi değişim arasında bir ilişkiyi kabul etmezler. Nitekim bu farklı bakışların çalışmada bir analizi de yapılır (s. 21-27).

Bu analizlerin sonucunda Birdal'a göre egemen devlet, modernitenin bir ürünüdür (s.27). Modernizmin oluşmasındaysa siyasi - etik meşrulaştırma söylemleri oldukça etkilidir (s. 31). Yani modern devlet, modernizmi var eden yeni bir etik anlayış ile mümkün olmuştur. Bu anlayışa uygun yeni bir siyasi meşruiyet görüşü gelişmiştir. Bu yeni meşruiyet söylemlerinin etkisi altında da ilk olarak dahili sosyal kurumlar değişir ve yeni bir egemenlik bakışı gelişir. Bu minvalde de öncelikle emperyal egemenlik sorgulanır. Yerini teritoryal egemenlik anlayışı alır. Bu anlayış sonucunda da emperyal devlet Habermas'ın ele aldığı şekliyle bir rasyonalite krizine girer ve ardından da başarılı reformlar yapabilen ülkeler teritoryal egemen - mutlakiyetçi devletlere evrimleşir. Sonrasında da modern devlete giden süreç başlar (s. 34 - 35). Bu süreçle anlaşılmadan, modern diplomasi sistemi kavranamaz. Zira modern diplomasi sistemini var eden şey son kertede ülkelerin egemenlik bakışlarındaki değişimdir.

Bu bağlamdaysa esasen çeşitli çalışmalar mevcuttur. Fakat kitabın savına göre genellikle yapılan çalışmalar, Kutsal Roma Alman İmparatorluğuyla, Osmanlı İmparatorluklarını bünyelerine dahil etmemektedir (s. 39). Halbuki bu iki devlet yapısı emperyal iktidarın uzun soluklu olarak var olabildiğini de gösterir. Nitekim Fransa ya da İngiltere mutlakiyetçi teritoryal devletler halini aldıkları zamanda bile Osmanlı ve Kutsal Roma Alman İmparatorluğu halen daha emperyal iktidarlara sahiplerdir. Bu minvalde de Habsburg ve Osmanlı hanedanlarının durumlarını ele almak, Avrupa'daki devletler sistemi değişiminin aşamalarını daha detaylı açıklayacaktır. Fransa ya da İngiltere örnekleri çok yönlü değişim dinamiklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır, çünkü tekil örneklerdir.

Ayrıca Osmanlıların incelemelere dahil edilmemesindeki bir başka neden de Avrupa merkezli bakışlardır. Evrensel nitelikli teoriler içinse Osmanlıları da incelemeye dahil etmek gereklidir. Yazar verdiği bir röportajda da bu görüşünü tekrarlar (Karataş, 2017).

Bu iki devletin ortaklıkları ve farklılıklarıyla, Fransa ve İngiltere gibi devletlerden ayrıldıkları noktalar nihayetinde farklı uluslararası ilişkiler bakışlarının ve bununla bağlantılı egemenlik anlayışlarının sonucudur. Örneğin Kanuni dönemi Osmanlılar emperyaldir ama aynı dönemde Fransa teritoryal bir devlettir. Bu farklılık bir yana Şarlken dönemi Habsburg yönetimi ise Osmanlı'ya benzer. Sonuç olarak ayrı diplomasi, ayrı devletler sistemine bakışlar, bu iki ayrı devlet yapılanmasının var olmasını sağlar. Yani Fransa tipi devlet ile Habsburg - Osmanlı tipi devlet aynı anda var olabilmıştır. Bu farklılıklarsa tek başına uluslararası dinamiklerle anlaşılabilir, devletlerin iç değişimleri de ele alınmalıdır. Zira ancak böylelikle farklılıklar ve benzerlikler daha rahat analiz edilebilir. Sonuçta da uluslararası ilişkiler ve dahili toplumsal gelişmeler birbirini sürekli etki-tepki

mekanizması dahilinde evrimleştirir. Toplumsal gelişmelerin analizde ise Birdal yer yer Weberyen analizlere başvursa da ve bunu belirtse de daha çok Habermasçı analizin daha işlevsel olduğunu açıklar. Böylelikle uluslararası ilişkiler analizlerine tarihsel sosyolojiyi katarak sağlam temellenmiş bir analize başlar.

Bu analiz, Osmanlı çalışmaları için oldukça değerli tartışmalar içerir. Zira Osmanlı kurumlarının Avrupalı devlet kurumlarıyla karşılaştırmalı ele alınması, Osmanlı toplum ve yönetim değişimlerinin küresel etki-tepkilerinin anlaşılması için oldukça önemlidir.

Literatürel Değerlendirme ve Kritik

Çalışmanın savlarından biri; teritoryal-mutlakiyetçi erken modern devletin kurulmasının modern dünyanın oluşumunda önemli bir adım olduğudur (s. 34). Bu devlet merkezi bir devlettir. Yönetim, vergi sistemi ve dış siyasetinde merkezi bir yapı kurmayı başarmıştır. Bu hali ile emperyal devletten ayrılır (s. 61). Osmanlı ve Kutsal Roma-Alman İmparatorluğu ise emperyal devletlerdir. Söz konusu eser içinde de bu iki devletin kurumlarını mutlakiyetçi devletler ölçüsünde merkezileştiremediği ve kurumsallaştıramadığı vurgulanır.

Eserde askeri devrim, merkantilizm, fiyat devrimi gibi çeşitli gelişmelerin sonucunda değişen şartların hem toplumsal hem de diplomatik değişimleri tetiklediği ifade edilir. Zaten teritoryal devletler de bu değişimler eşliğinde ortaya çıkar ve konumlarını güçlendirir. Hatta değişimlerin sonucunda Kutsal Roma İmparatorluğu dağılır. İçinden çeşitli teritoryal devletler çıkar ve Habsburglular daha Osmanlı Devleti, Kanuni Sultan Süleyman dönemini yaşıyorken ve emperyal ideolojiye sıkı sıkıya bağlıyken, Bohemya-Macaristan-Avusturya bölgelerinde merkezi bir yönetim kurmayı başarır. Bu yönetim Tuna Habsburg Monarşisi olarak da adlandırılmaktadır (s. 159-160).

Tuna Habsburg Monarşisi de nihayetinde teritoryal bir devlet halini alacaktır. Teritoryal yönetimi mümkün kılan iki önemli şey ise tüzel kişilik ve doğal hukuktur. Yalnız doğal hukuk stoacı geleneklerden gelen bir düşünce olmaktan öte o dönem icat edilen yeni bir şeydir (s. 103-104). Osmanlılar ise ne tüzel kişiliği bünyelerine almışlar ne de doğal hukuku tatbik etmişlerdir. İlaveten yeni şartlara uygun reformları da gerçekleştirememişlerdir. Zira Osmanlı İmparatorluğu cihan hakimiyeti iddiasından vazgeçmemiştir. Böylelikle de git gide yerelleşen bir yapı haline evrilecektir ve son kertede cihan hakimiyet iddiası, teritoryal sistemin gereklerini yapmayı engellemektedir.

Kanımızca, Birdal'ın bu savı bazı hususlardan eleştiriye tabidir. Özellikle de Osmanlı kurumlarının analizi bazı sorunlara gebe dir. Muhakkak kitabın ele aldığı konu oldukça geniş bir bağlamı ve çoklu disiplini bünyesinde barındırarak geniş bir hacme sahiptir. Bu tarz (üç ayrı disiplini bünyesine katan) bir çalışmada da eksikler olması doğaldır. Lakin yine de Osmanlı kısmının eksikliği çalışmanın genel savlarını temellerinden sarsmaktadır.

Osmanlı Hukuk Sistemi ve Adalet Dairesi

Kitabın yazımı ifade edildiği üzere Osmanlı ve ilaveten bağlantılı İslam kurumları bağlamında eleştiriye tabidir. Bunların başlıcalarından birisi ise hukuk sistemi ve yönetim meşruyetinin tahlilinde görülür. Buna göre kitapta Halife ve Papa karşılaştırılmakta ve Halifenin, Papa'ya benzer dinsel rolü üzerine bir analiz gerçekleştirilmektedir ve Halife ile Papa birbirbirine ikame teokratik yapılar olarak ele alınmaktadır (s. 117). Lakin Halife'nin dünyevi bir otorite olduğu öne sürülebilir ve bu bağlamda Papa gibi görülmesinin ne kadar isabetli olacağı tartışılır. Unutulmaması gereken Papa ile İmparator ayrımının İslam siyasi hayatında olmamasıdır. Emevi ve Abbasi Halifeleri, İbn-i Haldun'un da belirttiği gibi dünyevi bir otoritedir (Arslan, 2019b: 170-196).

Yine yazara göre teritoryal devletin hukuku, bu minvalde yeni kanunların yapımı hükümdarın otoritesine bağlıdır. Nitekim modern sisteme doğru gelişim sürecinde, dini kurallar geriler ve kalan boşluğu hükümdarlar doldurur. Fakat hükümdarların buyrukları anlık ve keyfi kurallar olarak ortaya çıkmazlar. Zira doğal hukuk ve buna eklenen pozitif hukukun farkı, matematiksel - geometrik kesinliklere göre oluşturulmasıdır. Yani hükümdar kanun yaratırken akıl yollu, evrensel kurallar ortaya koyar (s. 124,137-138). İslam hukuku ise her ne kadar içinde bazı rasyonel çözümler barındırsa da sonuç olarak katı metinselci olduğu için Osmanlılar akıl yollu evrensel kanunlar yapamamışlardır (s. 133). Padişahın kanunları da yazar tarafından şahsi buyruklar olarak ele alınmaktadır.

Halbuki Osmanlı siyasi düşüncesinde Farabi-Razi-Tusi çizgisi oldukça etkilidir (İnalçık, 2019: 72-73). Farabi'nin ideal devlet ve yönetici felsefesi ise kanunların tanrısal bir öze bağlı kalmak kaydıyla akıl yollu yapılması gerektiğini belirtir (Farabi, 2018). Bu düşünceden de güç aldığı öne sürülebilecek olan Osmanlı kanun yapma geleneği de İnalçık'a (2019: 82, 87-88) göre genel geçer kanunlar yapma ve bu kanunlara hükümdarın dahi bağlanması sonucunu doğurur. Bu hali ile Weber'i eleştiren İnalçık, Osmanlı yönetimindeki rasyonel eğilimlere dikkati çeker. Ayrıca Tursun Beyden de alıntı yapan meşhur müellif Osmanlı hükümdarlarının kanunlarının akıl yönlü olması gereğine dikkati çeker. Bu kanunların devlet ve toplum düzeninin devamı için yapıldığını, safi akla dayanması gerektiğini de Fatih Sultan Mehmet'in ünlü tarihçisi Tursun Bey belirtmektedir (İnalçık, 1958: 103; Tursun Bey, 2014: 14). Birdal'ın eserini inşa ettiği en önemli savlardan birisi ise Osmanlıların iç yapısının katılığı ve antirasyonel oluşudur. Bu nedenle de sekülarist tarihçiler olarak Barkan ve İnalçık'ı eleştiren yazarın (s. 145) bu konuda da İnalçık'a bir eleştiride bulunması ve tartışmayı genişletmesi faydalı olacaktır. Zira İnalçık sözü edilen yazısı ile Birdal'ın önemli savlarından birisine karşı bir duruş sergilemektedir. Bu karşı duruşun birincil bir kaynağa, Tursun Bey'e dayanması ise İnalçık'ın yorumunu daha güçlü kılmaktadır.

İlaveten Birdal eserinde Farabi çizgisinde gelişen ve Türk devlet anlayışında önemli bir yeri olan adalet dairesi ile ilgili de genel görüşlerden ayrı düştüğü

açıklamalar yapmaktadır. Zira yazara göre Osmanlı'da gelişen adalet teorisi Devvani'nin geliştirdiği bir sistemdir ve Avrupa'daki hümanistlerin düşüncelerine benzer. Kınalızade ise Devvani'nin görüşlerini belli bir sisteme koyarak adalet dairesini formüle eder. Lakin bu teori sonuç olarak Osmanlıların taşlaşmış dünya görüşlerinin bir ifadesidir ve sadece hükümdarı güçlendirmeye yarar. Adalet ise bir amaç değil, sultana yarayan bir araçtır ve bu durum onları Avrupalılardan ayırır Zira Avrupalı düşüncelerde adalet bir amaçtır (s. 240 – 241).

Bu açıklamalar bir yana adalet dairesinin tarihsel gelişimi, Türk tarihindeki önemi, özellikle de adaletin bir araç mı yoksa bir amaç mı olduğu gibi hususlar yoğun biçimde çalışılmıştır. Bu çalışmalarda da ortaya konduğu üzere adalet dairesinin kökleri oldukça eskilere dayanan bir sistemdir ve Kınalızade'nin Devvani'den etkilenecek yaygınlaştırdığı ve Devvani'nin icadı olan bir düşünce değildir (Kömbe, 2014). İlaveten kitapta sayfa 241'de verilen adalet dairesi formasyonu incelendiği zaman adaletin bir amaç olarak da ortaya konduğu yorumu yapılabilir haldedir. Zira formülasyona göre, halkın sadece adalete ya da başka bir ifadeyle adaletli bir hükümdara biat edeceği ifade edilir. Öyleyse meşruiyetin kökleri adalette bulunur. İlaveten Farabi'nin (2020) düşüncesi incelendiğinde de adaletli bir düzenin tanrısal bir amaç olarak yüceltildiği anlaşılmaktadır.

İnalçık (1993; 215) ise bu hususlarla alakalı olarak Kutadgu Bilig'i incelemiş ve diğer İslami literatürle karşılaştırmıştır. İncelemesi sonucunda adalet düşüncesinin antik İrani sistemlerde hükümdara fayda sağlamak için kullanıldığını tespit etmiştir. Fakat bu durum Türk – İslam devlet anlayışında bulunmaz. Özellikle İslam düşüncesinde yer alan yeni platoncu görüşlerin ve ilaveten kökleri Göktürk Devleti'ne dayanan Türk devlet düşüncesinin yaygınlaşmasıyla adalet başlı başına bir meşruiyet kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Nihayetinde de buna uygun devlet kurum ve uygulamaları gelişmiştir. Farabi felsefesinin etkisi altında yazılmış olan Ahlak-ı Ali'nin yazarı, Kanuni Süleyman'ın çağdaşı meşhur ahlakçı Kınalızade üzerine yapılan bir inceleme ise bu noktada önemli hatırlatmalar yapar. Buna göre İslam düşüncesinde zulmeden yani adaletten sapmış yöneticilerin ne olacağı ve neler yapılması gerektiği tartışılmış ve konu ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır (Oktay, 2019: 531–517). Dolayısıyla adalet kavramı sadece hükümdara yarar bir araç olarak düşünülmemiştir.

Bu açıklamalar bir yana, kitaba göre Kınalızade, ayrıca İbn-i Sina'nın felsefesini Osmanlı düşüncesine yerleştiren kişi olarak gösterilmektedir. Yazara göre İbn-i Sina, insanın cüzi bir iradeye sahip olduğunu düşünür ve bunu öne sürer (s. 240). Bu düşünce de Osmanlılarda insan aklına dayalı evrensel sonuçlar üretilmesini engellemiş olsa gerektir. Bu noktada ise bazı hususları belirtmek lazım gelir.

Kınalızade kanımızca Farabi ve İbn-i Sina felsefesini Osmanlı'ya sokan kişi değildir. Lakin bazı fikirlerin de en önemli temsilcisidir. Ayrıca İbn-i Sina insan aklına cüzi bir güç affetmek bir yana, insanı, özellikle felsefe yapan insanı peygamber katına ulaştırır ve tanrısal bilgileri kavrayabilecek biri olarak sunar. Nitekim Spinoza gibi erken modern Avrupa felsefesinin, özellikle rasyonel

felsefenin önemli bir figürü de kendisinden etkilenmiştir (Arslan, 2019a; 2019b: 250–263).

Bu açıklamalar bir yana yazar, meşruiyet söylemlerinin teritoryal devletin gelişiminde oldukça önemli olduğunu söyler ve Bodin'in teorisinin teritoryal devletlerin kuramı olduğunu vurgular. Bu hususta ise Bodin'in Osmanlı düşüncesi ve devlet pratiklerinden etkilendiği üzerine kapsamlı bir çalışma da yapılmıştır (Ergül, 2016). Bodin'in teorisiye meşruiyet söylemlerinin gelişiminde Birdal'a göre oldukça önemli olmuştur. O halde, düşünsel anlamda Avrupa teritoryal devleti de Ergül'ün izinden gidilirse, Osmanlı'dan etkilenmiş olacak ve Bodin'e bağlı gelişen düşünce de eskiden tamamen bir kopuş olmayacaktır. Halbuki yukarıda ifade edildiği üzere Birdal'a göre modern doğal hukuk, tamamen yeni bir şeydir. Bu açıklamalar sonucunda da ifade edilebileceği üzere bu husus hakkında kapsamlı bir yeni analiz şarttır. Bu araştırmalar içerisinde İncal'ın (2016: 169–170) Floransalı hümanist ve yönetim reformcusu Gemistos Plethon'un, reform önerilerinde Osmanlı etkisi olduğuna yönelik tahmini de ayrıca ele alınmalıdır.

Bu minvalde de ifade edilebileceği üzere, kitapta İslam felsefesi ve buna bağlı Osmanlı düşüncesinin aktarımıyla, literatürdeki tespitler birbiriyle ihtilaflı haldedir. Birdal'ın kendi kitabından önce yayınlanmış makale ve kitaplara eserinde yer vermesi, bunları eleştirmesi, buradan hareketle iddialarını ortaya koyması okur için daha yararlı olacaktır.

Osmanlı Kurumlarının Değişimi ve Emperyal İddialar

Yazar, doğal hukuka önemli yer verdiği çalışmasında bu hukukun öneminin vergi-dış siyaset ve yönetim hususlarındaki değişimleri mümkün kıldığını söyler. Zira gelenekler değişimi engeller. Doğal hukuk ise geleneklerin yerine geçerek değişimi mümkün kılar (s. 195). Osmanlılar ise doğal hukuka adapte olamamışlardır. Bu minvalde de tımar sisteminin yerine bir şey koyamazlar ve sistem krize girer (s. 147). Değişmemeye sebep olan şey, Osmanlıların adalet dairesi gibi düşünceleri, ayrıca metinsel İslam hukukudur. Yönetimsel değişimleri engelleyen hukuk ve siyasal düşünceyi besleyen şey ise değişime direnen emperyal iddialardır. Nitekim Osmanlılar teritoryal diplomasi sistemine uyumlanmaya da çalışmamışlardır (s. 222 – 223).

Halbuki Sander'in (2016) çalışması eleştiriye açık olsa da Osmanlıların kendine has diplomatik yapılarını ortaya koyar ve devletin yeni diplomasiye de uyumlandığını öne sürer. Lale Devrinin barış dönemi olması ve savaş karşıtı politikalar da nihayetinde yeni bir diplomatik sisteme adaptasyon olarak görülebilir.

Esasen Birdal da Lale Devri değişimini yer yer ele almaktadır. Ama diplomasideki değişimi önemli görmüyor olsa gerektir. Zira Lale Devri değişimlerine rağmen Osmanlıların emperyal olmaya devam ettiğini sık sık ifade etmektedir. Lakin kanımızca Lale Devri ve sonrasında yaşanan bürokratik değişim,

teritoryal bir devletin ortaya çıktığını kanıtlar. Nitekim Sharzman (2004) da bu minvalde bir inceleme gerçekleştirir. İlaveten Abou El Haj (2018) da Osmanlıların erken modern devlete dönüştüğünü öne sürer.

Bu açıklamaların yanında yazar, Osmanlıların reformlar konusunda sınıfta kaldığını betimlemeye devam eder. Kâtip Çelebi gibi önemli bir düşünür ortaya çıkmış olsa da 19. yy'a kadar bir daha bu tarz bir reformist gelmez (s. 244). Küçük (2012) ise bu konuda farklı şeyler yazmaktadır. Küçük'e göre Osmanlılar 18. yy'da Avrupa ile paralel bir aydınlanma dönemine girmiştir. Özellikle Yanyalı Esat Efendi özel bir önemdedir. Bu bağlamda Küçük ve Birdal'ın görüşleri, Osmanlı düşünce dünyasının gelişimi ya da gelişmemesiyle alakalı iki farklı bakış açısını ortaya koymaktadır. Yeni çalışmalarda bu konularla ilgili tartışmaların derinleşmesi yarar sağlayacaktır.

Osmanlı Makam ve Kurumlarının Ele Alımı

Kitapta sanırız en önemli problem, kurumların ve makamların görev ve sorumlulukların aktarımında ortaya çıkmaktadır. Örneğin en göze batan hatalardan birisi, kazasker (kadıasker) ile ilgilidir. Birdal'a göre kazasker, tımar sistemi ile alakalı bir görevli olarak açıklanır ve buna göre tımar sisteminin işlevsizleşmesi sonucu gözden düşmüştür (s. 215). Halbuki kazaskerlerin tımar sistemi ile alakalı bir görevi yoktur. Belki de Birdal, defterhane emini ile kazaskeri bazı açılardan karıştırmış olabilir.

İlaveten yazar, kadı tayinlerinin, sancak beylerinin gücünü tahkim etmek için yapıldığını belirtir. Halbuki genel kabul kadıların idarede denetleme ve denge unsuru olarak atandıkları yönündedir (Faroqhi, 2002: 351-352). Eğer buna bir karşı çıkış var ise önceden yapılmış çalışmalar eleştirilerek, kadıların görevlerinin ve önemlerinin tanımlanması daha yararlı olur. Özellikle Faroqhi'nin yaptığı çalışmaların birincil kaynaklara dayanması, tespitlerinin daha temelli olduğu yorumunu da yaptırmaktadır.

Literatürle ters düşen başka bir açıklama ise tımarlı sipahilerin yükümlülükleriyle alakalıdır. Kitaba göre tımarlı sipahiler merkezi hazineye bazı vergiler ödemek zorundadır (s. 218). Halbuki tımarlıların ana yükümlülüğü savaş ve buna eklemlenmiş kolluk hizmetidir. Sefer yerine gelmediklerinde ödedikleri para ise vergi olarak ele alınmamalıdır. Eğer bu ödemeler kastediliyorsa daha açıklayıcı olunmalıdır. Ayrıca kitapta tımarlı sipahilerle alakalı sürdüren tartışma da bu minvalde tekrar gözden geçirilebilir.

Osmanlı kurumları ile ilgili önemli bir başka mesele ise harbi, gayrimüslim ve zimmi gibi tabirlerle neyin, kimin, kimlerin ifade edildiği ve bunların ne tür hakları olduğudur. Birdal, De Groot'dan alıntılıyarak yaptığı açıklamada, Gayrimüslim Osmanlı tebaasını harbi olarak adlandırır. Onlara aman verilerek zimmi oldukları belirtilir (s. 225). Halbuki harbiler, Osmanlı toprağı dışındaki gayrimüslimlerdir. Zimmiler ise Osmanlı topraklarındaki Müslüman

olmayanlardır. Harbiler, kapitülasyonlar ile zimmi olamazlar. Ancak Birdal'ın da belirttiği gibi belli bir ikamet süresi sonrasında bir harbi, zimmi olabilir. Ama bu durum kapitülasyonlar ile ilgili değildir (Kenanoğlu, 2013; Özel, 1997). Birdal'ın açıklamalarında zimmiliğe geçiş kapitülasyonlarla ilgili olarak ele alınmaktadır.

Osmanlı Siyasal Meşruiyeti ve Teritoryal Görüşler

Yukarıda da ifade edildiği üzere, kitabın önemli bir dayanağı, Osmanlıların değişime yeteri kadar açık olmamaları ve bu nedenle reformlarının başarısız olmasıdır. Değişime açık olmamanın nedeniyse cihan hakimiyeti kurma iddiasından vazgeçilmemesi ya da vazgeçilememesidir. Nihayetinde de her ne kadar askeri devrim gibi krizler değişimi gerektirse de sonuçta Osmanlılar değişime direnmişlerdir. Bu da onları daha katı bir gelenekçi - dinsel hukuka bağlamıştır. Bu hukukun Osmanlı dünyasında ilk baştan güçlü halde olması ise Osmanlı hanedanının, Cengiz soyuna kendilerini bağlayan Özbek Hanları, Timur Soyuna bağlanan Babürlüler ya da İmam soylarına bağlanan Safeviler gibi asil bir soya sahip olmamalarıdır. Bu minvalde de asil soy iddiasında bulunamamalarıdır ve bu nedenle de bir meşruiyet sorunu yaşamalarıdır. Meşruiyet sorunlarıysa, metinsel İslami kaynaklara ve buna eklenen hükümdar emirlerine daha çok bağlanarak aşabilmişlerdir (s. 236 - 237, 239).

Bu yorumda gözden kaçan husus Oğuzculuk geleneğidir. Buna göre Osmanlı hanedanı asil Oğuz Hanın oğlu Kayı Hana bağlıdır. Bu asil soy, Osmanlı hükümdarını meşru kılar. İlaveten yeni bir çalışmada da özellikle Kanuni döneminde mistik bir meşruiyet söyleminin oluştuğuna yönelik tespitler mevcuttur (Yılmaz, 2018). Bu konuda erken bir tespiti de Gibb'den alıntıyla İnalçık (1959: 80-81) da bulmak mümkündür. Dolayısıyla asil soy - katı hukuk görüşü ilişkisi, Osmanlı araştırmalarına göre mevcut olamaz. Zira Osmanlılar asil bir soy meşruiyetine sahiptirler.

İlaveten kitabın Osmanlıların emperyal hedefleriyle alakalı görüşleri de literatürle ayrılmaktadır. Örneğin Birdal'a göre Osmanlılar sınır kavramını bilmezler tüm dünyayı ele geçirecekleri bir toprak parçası olarak görmektedirler. Fakat literatüre göre Osmanlılar en azından 15. asır gibi erken bir dönemde dahi sınır kavramına sahiptir ve söz konusu güney sınırları olduğunda düşman tanımlamaları ve onların da sınır yapılarını ele almaktadırlar. Bu açıdan Osmanlıların dünya siyasi sahnesine bakışları bazı açılardan teritoryal devletlere de benzetilebilir. Zira bakıldığı zaman belli bir toprak parçasına özel bir atıf, dünyanın geriye kalanından bir bölgeyi vatan gibi özel bir yere koyma güdüsü kaynaklarda da ifadesini bulmaktadır. Örneğin Sokullu Mehmet Paşa, Zigetvar Seferinden İstanbul'a dönerken, Sava Irmağını geçince, nihayet iç ile, yani iç ülkeye varıldığını belirtmiştir (Kolodziejczyk, 2018: 275-276, 289).

Nihayetinde modern devlet yöneticisi Napolyon'un da yayılmacı siyaseti bilinir ama sonuçta Napolyon Fransa'sı da belli sınırların bilincindedir. Bu durum Osmanlı için de geçerlidir. Nitekim Agoston da (2007: 77) Osmanlı büyük

stratejisini incelemiş ve dönemin Osmanlı ve Habsburgların en az modern devletler kadar rasyonel stratejiler geliştirebildiklerini ortaya koymuştur. Buna ilaveten Kafadar (2019: 125–126) ve Özbaran'ın (2017) da ortaya koyduğu gibi Osmanlıların ana kimliği olarak ele alınan Rum kimliğinin biçimlenmesi de belli bir coğrafyaya özgüdür. Bu açıdan bir ana vatan kavramının izlerini taşır. Bu coğrafya bugün kabaca Anadolu ve Rumeli olarak bilinir. Öyleyse geriye kalan coğrafyalar Osmanlılar için belli mali ve stratejik gerekçelerle elde bulundurulmuş topraklardır. Bu durum bugünkü teritoryal devletlerin yayılma stratejilerine benzemektedir. Öyleyse Osmanlıları topyekûn belli bir kalıba koymak bazı açılardan tartışmalı bir hal almaktadır. Özellikle de değişimin olmadığı üzerine bir tez ayrıca sorunludur. Nihayetinde Osmanlılar belli bir değişim gerçekleştirmiş, hem felsefi hem de siyasi bir kimlik değişimine 17. yy. sonunda ulaşmışlardır (Kabacaoğlu, 2020).

Sonuç Yerine

Gösterilmeye çalışıldığı gibi kitapta literatürle ters düşen yorumlar yapılmakta ve bu farklı savlar literatürel bir inceleme ile ele alınmadan öne sürülmektedir. Böylelikle diğer tüm görüşler yokmuşçasına kitap Osmanlı kurumlarını tahlil etmektedir. Ayrıca bunu yaparken, kazasker ve tımar sistemi ile ilgili bazı önemli maddi hatalar ve-veya karışıklıklar da mevcuttur. Bu nedenle de kitabın Osmanlı kurumları bağlamında tekrar ele alınması ve bu minvalde de eserin ana tezinin tekrardan gözden geçirilmesi faydalı olacaktır.

Tüzel kişilik hususundaysa divan-ı hümayunu ele alan yazar (s. 213), bu kurulun bir tüzel yapılanma olmadığını belirtir. Yine tüzel kişilik konusunda vakıfların nereye dahil olduğu hususunda da özel bir açıklama yapmamıştır. Kanımızca divan kurumu, Fatih Kanunnamesi ile sistematize edilerek tüzel bir kimliğe oturtulmuştur.³ Buna bir başka örnek ise Yeniçeri Ocağı olarak verilebilir. Bu kurumların tüzel kişiliğe haiz olup olmadıkları daha detaylıca analiz edilmelidir. Bu açıdan yazarın başlattığı bu tartışma, Osmanlı kurumlarının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Vakıfların da bu doğrultuda tekrar ele alınması, Osmanlı'da tüzel kişilik konusunun analizi için önemli argümanlar katacaktır.

Son kertede denilebilir ki Birdal'ın çalışması üç ayrı disiplini ele alarak önemli bazı soruları sormamıza fayda sağlar. Örneğin bu sorulardan birisi adalet dairesinin doğal hukuk olup olmadığıdır. Yazara göre bu sorunun cevabı; adalet dairesinin doğal hukuk olmadığı yönündedir. Lakin tersi de iddia edilebilir. Dolayısıyla bu soruya yönelik yapılacak yeni çalışmalar, her iki cevap ile alakalı önemli bir tartışmaya ve böylelikle bilimsel gelişmeye fayda sağlayacaktır. Bu hali ile kitabın Osmanlı kurumları bağlamında tekrardan gözden geçirilmesi de faydalı olacaktır.

³ Divan-ı Humayun'un tüzel bir kimliği olduğu konusundaki yorumunu doktora dersimizde bizimle paylaşan Dr. Nuri Adıyeke, bu konudaki düşüncemin olgunlaşmasını sağlamıştır.

Nihayetinde kitapta yer alan Osmanlı kurumlarının ele alımındaki hatalar, çok disiplinli çalışmalarda araştırmacıların dikkat etmesi gereken önemli bir hususu ortaya koymaktadır. Buna göre tarih bilimi, öznel olmaya açıktır ve bu nedenle de titiz bir araştırmayı gerektirir. Öznelliğin giderilmesi de birincil kaynaklara dayanarak mümkündür. Lakin disiplinlerarası çalışmalar da birincil kaynaklara dayanmak zorunda değildir. O halde bu kaynaklara dayanarak yazılmış literatür gözden geçirilmeli ve derinlemesine tetkik edilmelidir. Bu yöntem ise çok disiplinli çalışmalarda tarihsel hataları engelleyecektir.

Nihayetinde de tarih çalışmaları öznellik tehlikesini içinde barındırır ve derinlemesine literatür taraması yapılmadığında, Birdal'ın çalışmasında da görülebilecek olan bazı sorunlar başka çalışmalarda da ortaya çıkabilir. Örneğin Abou El Haj ya da İnalçık gibi yazarlardan atıflar yapan Birdal, sonuçta bu yazarların ya daha yeni tarihli çalışmalarınca ya da bu yazarların yine Birdal tarafından dikkate alınan çalışmalarındaki farklı sayfalarınca yanlışlanmaktadır. Buna en bariz iki örnekse; Abou El Haj'ın (2018) Osmanlı'nın 17. yy. değişimi sonucunda erken modern devlete dönüştüğünü açıklamasıdır. Birdal, söz konusu müelliften alıntılar yapsa da müellifin bu önemli tespitini dikkate almamaktadır. İlaveten gösterildiği üzere İnalçık'ın çoğu tespiti de Birdal tarafından göz ardı edilmiştir. Halbuki çokça defa İnalçık'tan kitapta yararlanılmıştır. Öyleyse ya Birdal kendi teorisine göre bir seçmece yapmış ya da titiz bir Osmanlı tarih literatürü çalışması gerçekleştirilmemiştir. Böyle bir sorunla karşılaşılması için derinlemesine literatür taraması şarttır.

Son tahlildeyse denilebilir ki; böylesi çalışmaların artması gereklidir. Yazar bu hali ile tüm eksikler bir yana değerli bir çalışma kaleme alarak Osmanlı tarihi ve bu tarihin Avrupa ile karşılıklı incelenmesi hususunda çok önemli tartışmalara kapı aralamıştır. Bu tartışmaların gelişmesi de Osmanlı ile Avrupa devlet hukuklarının ve sosyal yapılarının karşılıklı etkileşimi - gelişimi konusunda yeni bilgi ve yorumların gelişmesine kapı aralayacaktır.

Kaynakça

Abou-El-Haj, R. A. (2018). *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (2. baskı). Çev. O. Özel, C. Şahin. Ankara: İmge.

Ágoston, G. (2007). Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy in the context of Ottoman-Habsburg rivalry. V. H. Aksan & D. Goffman (Ed.), *The Early Modern Ottomans: Remapping The Empire* (ss. 75-103). New York: Cambridge University.

Arslan, A. (2019a). İbn-i Sina ve Sipinoza da Felsefe-Din İlişkileri. *İslam Felsefesi Üzerine* (3. baskı, ss. 75-111). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Arslan, A. (2019b). *İbn - i Haldun* (4. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Ergül, E. (2016). Jean Bodin'in Devlet Teorisi Üzerindeki Osmanlı Etkisi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 303-346.

- Farabi. (2018). *İdeal Devlet*. Çev. A. Arslan. İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Farabi. (2020). Mutluluğun Kazanılması. Çev. A. Arslan. İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Faroqhi, S. (2002). Coping With The Central State, Coping With Local Power: Ottoman Regions and Notables From The Sixteenth to The Early Nineteenth Century. F. Adanır & S. Faroqhi (Ed.), *The Ottomans and The Balkans: A Discussion of Histography* (ss. 351–381). Brill.
- Habermas, J. (2019). *İletişimsel Eylem Kuramı*. Çev. M. Tüzel. İstanbul: Alfa.
- İnalcık, H. (1958). Osmanlı Hukukuna Giriş : Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13(2). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000371
- İnalcık, H. (1959). Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgili. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14(1), 1. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000457
- İnalcık, H. (1993). Adaletnameler. *Belgeler* (2. baskı, C. 3–4). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (2015). Kutadgu Bilig'de Türk İdare Geleneği ve Adalet. B. Arı & S. Aslantaş (Ed.), *Adalet Kitabı* (2. baskı, ss. 15–32). İstanbul: Yeditepe.
- İnalcık, H. (2016). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: İş Bankası Kültür.
- İnalcık, H. (2019). Comments on “Sultanism”: Max Weber’s Typification of the Ottoman Policy. C. Dalgakıran (Ed.), *The Ottoman Empire and Europe: The Ottoman Empire and Its Place in European History* (5. baskı, ss. 63–94). İstanbul: Kronik.
- Kabacaoğlu, Ö. (2020). *Askeri Teknolojideki Gelişmelerin Osmanlı İdari Yapısına Etkileri: 1593 - 1717*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Kafadar, C. (2019). *Kendine Ait Bir Roma: Diyar - ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine* (3. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karataş, Ş. (2017). Emperyalist iktidardan mutlakiyetçi devlete. 01 Kasım 2020 tarihinde erişildi. *Evrensel Gazetesi* website: <https://www.evrensel.net/haber/332356/emperyalist-iktidardan-mutlakiyetci-devlete>
- Kenanoğlu, M. M. (2013). Zimmi - 3. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9.11.2020 tarihinde erişildi <https://islamansiklopedisi.org.tr/zimmi#3-osmanlilarda%0A>
- Kolodziejczyk, D. (2018). Evrensellik İddiaları ve Gerçeklik Arasında: Erken Modern Sönemde Sınır Boyları. C. Woodhead (Ed.), *Osmanlı Dünyası* (ss. 271–290). Çev. G. Çağalı Güven. İstanbul: Alfa Tarih.
- Kömbe, İ. (2014). *Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Küçük, B. H. (2012). *Early Enlightenment in İstanbul*. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

San Diego: California Üniversitesi.

Oktay, A. S. (2019). *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak - ı Ali* (5. baskı). İstanbul: İz.

Özbaran, S. (2017). *Bir Osmanlı Kimliği* (3. baskı). İstanbul: Kitap.

Özel, A. (1997). Harbi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 08.11.2020 tarihinde erişildi.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/harbi--gayr-i-muslim%0A>

Salzmann, A. (2004). *Tacqueville in The Ottman Empire Rival Paths to The Modern State*. Boston: Brill.

Sander, O. (2016). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme* (10. baskı). Ankara: İmge.

Tursun Bey. (2014). *Fatih'in Tarihi (Tarih - i Ebu'l Feth)* (F. K. Yardım & S. Orhan, Ed.). İstanbul: İlgı Kültür Sanat.

Weber, M. (1978). *Ecconomy and Society* (G. Roth & C. Wittich, Ed.). California: University of California.

Yılmaz, H. (2018). *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*. New Jersey: Princeton University.